

RECENZE A REFERÁTY

Karol Hájek: Jednota filozofie a speciálních věd. Veda, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1980, 192 strany.

Filozofická témata, pojednávající o souvislostech mezi filozofií a speciálními vědami, patří nesporně k problematice trvale aktuální. Jejich aktuálnost přitom v průběhu vědeckotechnické revoluce stále narůstá, zvláště v tom případě, jde-li také o zkoumání vztahu mezi filozofií a technickými vědami, jemuž autor recenzované knihy věnuje dokonce hlavní pozornost.

V Úvodu se zamýšlí nad úlohou světového názoru při kultivaci tvůrčí vědecké aktivity. Prvá kapitola s titulem „Vzájemná podmíněnost filozofie a technických věd“ začíná rozborem ideové politických funkcí filozofie i věd a pokračuje charakteristikou ideologických prvků ve vědomí subjektu vědeckotechnické tvorby. Podstatnou část celé kapitoly pak autor věnuje analýze filozofických aspektů vědeckovýzkumné činnosti v technických vědách.

Druhou kapitolu autor nadepisuje „Metavědecké funkce filozofie“ a zkoumá v ní nejdříve filozofii v úloze vědy o technických vědách, dále pak aktuální problémy jednoty filozofie a technických věd a končí úvahami o integraci filozofie a speciálních věd v marxisticko-leninské metavědě.

„Organizace a řízení vědy“ je nadpis třetí a současně poslední kapitoly. V ní autor nejdříve ukazuje, jak je a jak by měla být organizována struktura systému vědy, dále bojuje proti dezideologizaci v podkapitole, pojednávající o ideologických otázkách řízení vědy, a končí doporučeními a přehledem informací pro subjekt, který by měl organizovat metavědecký výzkum.

Ke kladům recenzované knihy patří propagace filozofické propedeutiky, zvláště pak filozofické přípravy vědeckých pracovníků (78, 85), dále autorův důraz na speci-fičnost technických věd, které odmítá pojímat jen jako aplikované přírodní vědy (95, 97) a po nichž požaduje, aby uvědoměle rozvíjely svůj teoretický jazyk (102). Autor vyzývá filozofy, aby studovali fakta, teorie a metody speciálních věd (115 až 116); jejich nedostatečné úsilí v tomto směru, zvláště ve vztahu k technickým vědám, pokládá za protikladné úloze filozofie popírat živelnost, kterou takto sami konzervují (117). Autorova výzva zabezpečit metavědecká zkoumání organizačně (123), třebaže požadavek budování systému metavědeckých výzkumných institucí (118) se zdá být — aspoň v našich podmínkách — poněkud maximalistický, patří také ke kladům knihy, která navíc vyniká ideologickou jednoznačností a z ní vyplývající autorovou snahou přispívat k upevnování socialismu.

V knize je také větší počet tezí, které buď vyžadují upřesnění, nebo jsou sporné. Otázka např. je, proč autor uvádí, že „poznávací a aplikační funkce systému vědy“ (proloženo námi) se mohou stát vývoje schopnou společenskou silou, povolanou určovat náležitý rozvoj technickovýrobní praxe (25), když takovou silou mohou nesporně být a často bývají spíše jednotlivé významné vědecké objevy než zmíněné

funkce celého systému vědy. Jestliže autor kategoricky tvrdí, že „teorie a metoda vědy se vytvářejí jen z konkrétních sociálně politických potřeb praxe společenské výroby“ (27), pak není možno tuto tezi neupřesnit v tom smyslu, že v míře pro společenský vývoj určující tomu tak opravdu je (mělo by také stále výrazněji být), že však někdy se vytvářejí i z potřeb jiných, např. kulturních; nové teorie a metody věd o umění sice zprostředkovaně slouží rovněž sociálně politickým potřebám výroby, ale jde o to, že právě jen zprostředkovaně. O tuto zprostředkovanost některých vědeckých teorií a jim odpovídajících metod ve vztahu k výrobní praxi jde také v mnohých matematických disciplínách, kde někdy trvá desítky, než dojde k využití té nebo oné teorie v praxi. S tím souvisí též autorovo rigorózní konstatování ze začátku první kapitoly (23), že vědy „se musí podřizovat lidským formám uspokojování rostoucích materiálních a duchovních potřeb člověka“.

Pravda je, že se podřizují, a to i v tom případě, kdy o to uvědoměle vědci ani neusilují. To „podřizování“ však může mít i podobu oprávněného pocitu relativní nezávislosti a skutečně tvůrčí svobody, jestliže socialistický vědec rozumí zákonitostem společenského vývoje a v plné míře se s jeho potřebami ztotožňuje. Bez tohoto upřesnění je citovaná pravda neúplná.

Domníváme se, že zásadně by se neměly odmítat pokusy znázornit také ve filozofii některé vztahy graficky, máme však za to, že mřížka č. 2 (62) je tak velkým zjednodušením „zákonů filozofické teorie“ (dále se dovidáme, že těmi kroužky v mřížce se rozumějí i filozofické kategorie), že funkčnost takového znázornění „korespondence filozofie a technických věd“ je více než sporná, a to tím spíše, že zákony technických věd, znázorněné mřížkou č. 1, jsou už samy o sobě nemaleým zjednodušením.

Za krajní považujeme rovněž formulaci této teze: „Skutečný progres nových technik před jejich zavedením i po zavedení do praxe rozhodně není možný, jestliže se odmítnou příslušné ideově politické funkce filozofie“ (84). Je nesporné, že plně respektování ideově politických funkcí filozofie může urychlit progresivní vývoj nových technik, ovšem tvrdit, že není možný, odmítnou-li se zmíněné funkce, to se zdá být nepravděpodobné. Vždyť snad také ti, kdo o těchto funkcích buď vůbec nevědí, nebo dokonce ani vědět nechťejí, mohou přispívat k pozitivnímu rozvoji nových technik.

I když slova o tvorbě filozofie jako organické (skutečně vnitřní, poetické) součásti speciálních věd (111 a jinde) vyplynula u autora ze snahy učinit jednotu filozofie a speciálních věd co nejtěsnější a nejniřetnější, najde se asi málo marxisticko-leninských filozofů, kteří s touto nedialektickou jednotou budou ochotni souhlasit. Přece v každé dialekticky pojmané jednotě existuje přes jisté ztotožnění také nesporná rozdílnost. Nerespektovat ji a vřadit filozofii, i když jistě ne celou (viz dále), do speciálních věd jako jejich organickou součást, to se nezdá být správné v žádném smyslu, a ani s ohledem na výše zmíněnou chválnou snahu.

Deklarativně vyznívá tvrzení, že filozofie jako metavěda se musí dnes posunout se svou teorií a metodou k experimentálnímu výzkumným technikám i k prakticko-aplikačním metodám systému věd o tolik, o kolik se dnes posunuly speciální vědy se svými teoriemi a metodami k technicko-výrobní praxi (135). Máme za to, že je možno považovat „metavědu“ a „vědu o vědě“ za synonyma, „filozofie vědy“ ve svém marxisticko-leninském pojetí by však přece jen měla zůstat filozofií. Určité mají všeobecně až nejvšeobecnější teorie vědy o přírodních, technických a společenských vědách, tedy metavědy těchto věd, filozofický charakter a jako takové patří do filozofie vědy, jenže ještě více obecných teorií a jednotlivých poznatků této metavědy či vědy o vědě je jednoznačně speciálně vědního charakteru, a proto do žádné filozofie patřit nemohou. Dokonce ani v „systému metafyzických věd“, pokud se jím rozumí systém vědy o filozofických vědách či metavědy těchto věd, nemusí být všechny poznatky jednoznačně filozofické, i když tady asi je kvantitativní poměr výrazně opačný než u zmíněné metavědy speciálních věd. (Dokladem existence speciálně vědních poznatků v metavědě filozofických věd by mohla být např. studie, porovnávací počet stránek publikovaných filozofických děl a statí z určitého časového období s počtem profesionálních filozofů a filozofických pracovišť na půdě revoluční strany, v akademích a na vysokých školách jednotlivých socialistických zemí, a také s počtem obyvatel těchto zemí; mohla by přinést zajímavé závěry pro organizování filozofických bádání. Na tomto místě bychom ještě měli zdůraznit, že ve všech úvahách o filozofii vědy, o veškerých metavědách a vědě o vědě by se měla respektovat

dialektika pojmu věda, jejímž pilířem je naše jistota, že vědecká marxisticko-leninská filozofie je sama vědou sui generis.) Ze všeho, co jsme uvedli, vyplývá, že považujeme autorovo zařazení všech a celých systémů metavěd do „systému filozofických věd“ za neodůvodněné (122; obr. 2. Schéma...). Ten velký okruh Sfv by měl být spíše jakousi deformovanou elipsou, která by zahrnovala menší části Sm_{1,2,3} a větší část Smf. Se čtvercem, rámuujícím Systém filozofických věd na obr. 4, s. 180, by bylo naproti tomu možno souhlasit, pokud se zde pod „všeobecnou vědou o vědě“ rozumí výhradně filozofické metavědecké teorie a kategorie, nikoli veškerá věda o vědě. Zdá se být také prokázáno, že ne ke všem, ale právě jen k nejvšeobecnějším teoriím vědy o vědě se speciální vědci dostávají přes filozofii (143), a tím se stávají vědci filozofujícími. Sama sebereflexe speciální vědy bývá však většinou motivována pouze fakty a potřebami příslušné speciální vědy a má také namnoze speciálně vědní charakter. V obdobném smyslu také rozumíme A. Kosingovi a V. V. Orlovovi, které autor cituje (119, 140). Nikoliv veškerá teorie interdisciplinárních (speciálně vědních) oborů, ale jejich univerzální a nejvšeobecnější teorie mají filozofický charakter; vlastní hraniční obory zůstávají pochopitelně speciálními vědami.

* * *

Autorův sloh je dost barokní; mnohé myšlenky by bylo možno formulovat stručněji. Příliš velké hromadění genitivů přívlastkových nezvyšuje čtivost knihy (srovnej např. na s. 138: „praktické otázky řízení vývojových přeměn organizace struktury vědy“).

Je zde dost tiskových chyb, např. Lörincz na str. 109 a Lörinc na s. 126 a „... nauk“ na s. 107 v polském překladu titulu Geymonatova spisu místo správného „nauki“ (v orig. „... della Scienza“).

Kniha je velmi potřebná a užitečná. Přivítat třeba nejen ty její pozitivní myšlenky, o nichž jsme se zmínili, a ještě větší množství těch, k nimž jsme se nedostali, ale také všechno to z knihy, co podněcuje k zamýšlení nad aktuálními a velmi závažnými otázkami naší současné vědy a filozofie.

Jiří Cetyl

L. Elekes: Poniímanie dejín v buržoáznej vede a kultúre. Pravda – Svoboda, Bratislava 1980, 471 str.

Problém rozvoje historické vědy zvláště v souvislosti s jejím uplatněním ve společnosti a především v pedagogické praxi je bezesporu aktuální. Z jeho aktuálnosti vychází i autor recenzované práce, když se snaží dopovědět na otázku, proč právě v dnešní době mizí výuka historie z výukových programů na školách v kapitalistických zemích. K odpovědi na tuto otázku chce dospět prostřednictvím rozboru vývoje historiografie a jejích souvislostí s vývojem společnosti. Na základě tohoto plánu je rozčleněna jeho kniha. Kromě Úvodu a Závěru obsahuje pět kapitol: I. Vývoj prvků historického myšlení v buržoazní vědě do 19. století, II. Rozvoj buržoazní historické vědy a vznik hlavních forem pozitivismu v 19. století, III. Německý historismus, IV. Krize buržoazní vědy – rozmach historického relativismu, V. Pokušy o překonání krize – odvrát od historie.

Elekes se přirozeně nemohl zabývat všemi proudy historického myšlení, dokonce ani ne všemi hlavními proudy. Do středu jeho pozornosti se dostala kromě raného pozitivismu a německého historismu, které při zkoumání kořenů dnešní situace nemohou být přehlédnuty, zejména moderní severoamerická historiografie. Důraz na ni zdůvodňuje Elekes významem USA v dnešním kapitalistickém světě, který se projevuje i růstem významu názorů amerických historiků, i když – podle Elekese – nedosahují hodnot výsledků práce evropské historiografie. Vedle těchto proudů se do Elekesova záberu dostávají i takové osobnosti jako je Collingwood, Barraclough, Croce, Spengler, škola Annales (s odkazem na některé kořeny v Berrových pokusech o syntézu).